

кожная эпоха выносіць сваё меркаванне аб іх эстэтычна-аксіялагічным патэнцыяле.

Кніга У. В. Гніламедава “Янка Купала: жыццё і творчасць” фактычна не другое, а трэцяе выданне даследавання пра класіка беларускай літаратуры, паколькі спачатку ў 1995 годзе ў выдавецтве “Народная асвета” выйшаў дапаможнік для настаўнікаў “Янка Купала. Новы погляд”. Дапаможнік быў дапрацаваны і надрукаваны выдавецтвам “Беларуская навука” да 120-годдзя Янкі Купалы. Выданне 2012 года ўдасканалена з разлікам перш за ўсё на шырокае кола чытачоў, на тых, хто цікавіцца беларускай літаратурай, мастацкай спадчынай Янкі Купалы, гісторыяй напісання асобных твораў класіка.

*Ванда Бароўка
Віцебск*

Новае ў беларускай кампаратывістыцы

Літаратурная карта Еўропы: кантакты, тыпалогія, інтэртэкстуальнасць, нав. рэд. М. У. Мікуліч, Мінск 2012, сс. 577

Сёння беларуская кампаратывістыка, можна сказаць, перажывае свой рэнесанс. Напрыканцы 80-х гадоў мінулага стагоддзя, калі савецкая літаратура пачала страчваць свае мастацка-сацыяльныя пазіцыі, узнікла аб'ектыўная неабходнасць асэнсавання набыткаў беларускай нацыянальнай літаратуры ў шырокім міжнародным кантэксце – у параўнанні з літаратурай еўрапейскай і сусветнай. Бо за савецкім часам наша параўнальнае літаратуразнаўства было абмежавана выяўленнем больш лакальных сувязей: беларуска-руско-ўкраінскіх, пазней – беларуска-славянскіх (найперш, вядома, беларуска-польскіх). Былі, зразумела, і выключэнні (гл., напрыклад, кнігі В. Жыбуля – “Беларуская проза пра вайну і класічная трагедыя”, У. Сакалоўскага – “Беларуская літаратура ў ГДР” і інш.), але тут гаворка ідзе пра агульную тэндэнцыю.

У канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў, разам з палітычнай і сацыяльна-эканамічнай інтэграцыяй, пачалі ўсталёўвацца і больш цесныя сувязі і ўзаемадачынненні ў галіне літаратуры і мастацтва. Актualізавалася задача гэтых сувязі і ўзаемадачынненні вызначыць, асэнсаваць іх характар і прадуктыўнасць, сістэматызаваць; знайсці кропкі судакранання літаратур, акрэсліць агульнае і адметнае ў іх развіцці, выявіць генеалогію і традыцыі. Да ўсяго, як слушна адзначае загадчык аддзела ўзаемасувязей літаратур Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі М. Мікуліч, *разгляд твораў беларускіх пісьменнікаў у міжнацыянальным ідэяна-эстэтычным і грамадска-культурным кантэксце, суаднясенні з пошукамі і здабыткамі прадстаўнікоў іншых еўрапейскіх літаратур не толькі дазваляе паказаць іх сапраўдную мастацкую сутнасць, адметнасць і самабытнасць, але і выявіць спецыфіку нацыянальнага тыпу мыслення, прынцыпаў і каштоўнасцей народнай самасвядомасці і маралі, духоўна-псіхалагічнага*

свету беларусаў, іх ментальнасці. Іншымі словамі, кампаратывісцкія даследаванні дазваляюць шматвектарна паказаць не толькі паўнаватаснасць айчыннай літаратуры ў іншамоўным мастацкім свеце, але і яе прадстаўнічую духоўна-нацыянальную сутнасць. Важным становіцца не толькі выяўленне фактараў уплыву еўрапейскіх літаратур на літаратуру беларускую нацыянальную ва ўмовах тыпалагічнага і генетычнага збліжэння, але і фактараў “процілеглых” – што дала ці дае айчынная літаратура сусветнай. Менавіта такі падыход усё часцей і часцей акрэсліваецца ў сучаснай кампаратывісцкай навуцы. Гэта пацвярджае і калектыўная манаграфія акадэмічных літаратуразнаўцаў, якая зусім нядаўна пабачыла свет у акадэмічным выдавецтве “Беларуская навука”.

Кніга ўражае сваім унушальным аб’ёмам, а таксама складам аўтарскага калектыву. Уражае “геаграфія” навуковай зацікаўленасці даследчыкаў, тэматычная і канцэптуальная шматвектарнасць працы. Дадзеная калектыўная манаграфія – сцвярджэнне новых метадалагічных падыходаў, незвычайных тэарэтычных рашэнняў, нестандартнага навуковага мыслення. Але разам з тым гэта і працяг традыцый папярэднікаў, ранейшых напрацовак, калі мець на ўвазе такія знакавыя даследаванні, што праводзіліся ў Інстытуце літаратуры НАН, як “Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей” у 4-х кнігах (1993–1995), “Нарысы беларуска-ўкраінскіх літаратурных сувязей: культурна-гістарычны і літаратуразнаўчы аспект праблемы” (2002), калектыўны зборнік “Беларуская літаратура ў кантэксце славянскіх літаратур XIX–XX стст.” (2006), калектыўная манаграфія “Еўрапейскі рамантызм і беларуская літаратура XIX–XX стст.” (2008) і інш.

Абапіраючыся на навейшыя дасягненні айчыннай і сусветнай кампаратывістыкі, аўтары манаграфіі засяроджваюць сваю ўвагу на інтэграцыйных асновах развіцця беларускай і еўрапейскіх літаратур – рускай, украінскай, польскай, іспанскай, нямецкай, англійскай і г.д. Літаратурнае жыццё Беларусі, яго традыцыі і сучасны стан даследуюцца ў параўнанні з традыцыямі і асаблівасцямі развіцця еўрапейскага літаратурна-мастацкага працэсу. У полі зроку вучоных – розныя гістарычныя перыяды, літаратурна-мастацкія напрамкі і плыні, якія выяўляюцца праз асаблівасці мастацкіх дыскурсаў канкрэтных пісьменнікаў, іх тыпалагічныя і іншыя сувязі. Раскрываецца спецыфіка духоўнага свету герояў, прасочваецца ступень іх сацыяльна-псіхалагічна-нацыянальнай індывідуалізацыі. Актуальна гучаць і праблемы мастацкага перакладу, пытанні паэтыкі і стылю мастацкіх тэкстаў.

Беларуска-іспанскія судакрананні літаратур – адна са сфер, якія надзвычай мала пакуль што вывучаны айчыннымі кампаратывістамі. Алена Вальчук якраз працуе на гэтай дзялянцы. Яе раздзелам – “Рэцэпцыя рамана М. дэ Сервантэса “Дон Кіхот” у беларускай літаратуры” – адкрываецца калектыўная манаграфія. Даследчыца адзначае выключную ролю Сервантэса ў развіцці сусветнага рамана. Працэс засваення іспанскага рамана ў беларускай мастацкай прасторы быў няпростым – праз пасрэдніцтва іншанацыянальных літаратур, спачатку французскай, нямецкай, пасля рускай і польскай. Гэта былі аўтарскія перастварэнні, бо кожны з перакладчыкаў “прачытваў” раман праз сваё нацыянальна-мастацкае бачанне. Тым не менш, як слухна заўважае А. Валь-

чук, айчынных творцаў захапляла багацце ідэйнага і этычнага зместаў “Дон Кіхота”, шматзначнасць яго мастацка-вобразнай сістэмы. Яна прыходзіць да думкі, што *раман Сервантэса быў школай творчага майстэрства для многіх беларускіх пісьменнікаў* (18). І сучасных у тым ліку. Да ўсяго, уваходжанне рамана ў беларускую культурную прастору было эвалюцыйным, яно *садзейнічала пашырэнню мастацкіх гарызонтаў нацыянальнага пісьменства, адкрывала перад айчыннымі літаратуразнаўцамі новыя перспектывы даследаванняў, узбагачала духоўны свет народа* (26). І, дададзім, эстэтычную свядомасць.

На мяжы XX–XXI стагоддзяў назіраецца новая хваля цікавасці да рамана “Дон Кіхот” Сервантэса. Ён становіцца аб’ектам ужо кампаратывісцкіх даследаванняў. Вучоныя разглядаюць раман у шырокім кантэксце іспанскай літаратуры XVI–XVII стагоддзяў, а таксама еўрапейскіх літаратур XVIII стагоддзя.

Навукова-тэарэтычныя разважанні А. Вальчук хараша падмацоўваюцца канкрэтным супастаўляльна-параўнальным аналізам. Разглядаючы раман “Дон Кіхот” і паэму А. Міцкевіча “Пан Тадэвуш”, даследчыца выяўляе кропкі судакранання на ўзроўні мастацка-жанравай формы, у кнізе ж Я. Баршчэўскага “Шляхціч Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях” адзначае тыпалагічнае падабенства з творам Сервантэса на кампазіцыйным узроўні. Сервантэсаўская канцэпцыя падвоенасці бачыцца ёй у меладраме В. Дуніна-Марцінкевіча “Апантаны”, тып “кніжнай свядомасці” – у апавяданнях У. Галубка.

Жана Шаладонава ў цэнтр свайго асэнсавання паставіла ўжо не асобу, а праблему: “Прыродна-рэчыўная прастора ў творах Я. Коласа, М. Гогаля і Т. Шаўчэнкі”. Даследчыца звяртаецца да катэгорыі прасторы як універсальнай катэгорыі нацыянальнага быцця. Яна бачыць у ёй адзін са структураўтваральных элементаў культуры і літаратуры. Прастора ў творах Я. Коласа, М. Гогаля і Т. Шаўчэнкі, лічыць даследчыца, ёсць духоўная і матэрыяльная субстанцыя, якая знаходзіцца ў песнай адпаведнасці з агульначалавечымі катэгорыямі і філасофскімі канцэпцыямі, адлюстроўваючы этапнасць і спецыфіку ўзаемадзеяння чалавека з акаляючым светам. Прастора дэтэрмінуе нацыянальна-этычны воблік народа, яго светапоглядную сістэму і важнейшыя жыццёва-каштоўнасныя прырытэты.

Даследчыца звяртаецца да такіх важных архетыповых мастацка-вобразных катэгорый-канцэптаў нацыянальнай прасторы, як хата, дарога, ежа, стэп, поле, вада і г.д. Усе яны ўтрымліваюць багатую інфармацыйна-функцыянальную і семантыка-сэнсавую характарыстыку. Ж. Шаладонава падкрэслівае, што гэтыя катэгорыі ў творчасці Я. Коласа, М. Гогаля і Т. Шаўчэнкі *спалучаны з навакольным светам, грамадска-гістарычным, нацыянальна-культурным фонам, да ўсяго яны змяшчаюць важную інфармацыю аб пэўных сацыяльных, этычных і этнічных характарыстыках народаў* (147). З’яўляючыся канстантамі нацыянальнай прасторы, яны звязаны з архетыпамі светавай культуры. Разгорнутыя мастацка-вобразныя апісанні ключавых топасаў Я. Коласам, М. Гогалем і Т. Шаўчэнкам, *поўна і гарманічна адлюстроўваючы нацыянальную карціну свету* (101), адпавядаюць уласна нацыянальнаму светабачанню, каштоўнасным устаноўкам свайго народа, яго духоўна-практычнаму вопыту.

Аўтарам вылучаецца катэгорыя “хаты”, як адна з фундаментальных быццёвых катэгорый.

Параўноўваючы тэксты вялікіх нацыянальных творцаў і выяўляючы пры гэтым асаблівасці іх прыродна-рэчыўнага мастацкага свету, даследчыца імкнецца знайсці не толькі агульнае, што іх яднае, але і адрознае, што іх раз’ядноўвае. У беларускай мастацка-культурнай традыцыі, лічыць яна, прасторавыя топасы дарогі, стэпу/поля, воднай стыхіі прэзентуюць у асноўным *пазітыўна-гарманічную сутнасць нацыянальнага быцця* і звязаны яны з *эпічнай угрунтаванасцю* беларусаў у навакольны свет. У той час, як, напрыклад, ва ўкраінскай культуры прасторавы топас стэпу, дарогі і інш. больш рамантызаваны, звязаны са свабодалюбнымі пачуццямі, казацкай вольніцай, што вынікае з духоўна-анталагічных характарыстык украінцаў.

Мікола Мікуліч працягвае адкрываць свой літаратурны “мацярык” – паэзію Заходняй Беларусі. “Духоўна-ірацыянальная стылявая плынь паэзіі Заходняй Беларусі як мастацкая сістэма” – так абазначана тэма яго навуковага даследавання. Упершыню ў айчынным літаратуразнаўстве прапануецца сістэмна-тыпалагічнае даследаванне паэзіі Заходняй Беларусі, дакладней, той яе часткі, якая ў савецкія часы цалкам ігнаравалася.

Паэзія Заходняй Беларусі пададзена даследчыкам як актыўны суб’ект беларуска-польскага ўзаемадзеяння. Выяўляючы яе феномен, М. Мікуліч прыходзіць да думкі, што паэзія гэтая *мела ў многім самадастатковы, аўтаномны характар і ўяўляла сабою пэўнае духоўна-мастацкае адзінства і цэласнасць* (231). Больш за тое, у ёй функцыянавалі плыні, якія не маглі быць рэалізаваны ў Савецкай Беларусі па прычыне партыйна-ідэалагічнага дыктату. У першую чаргу гэта датычыць духоўна-ірацыянальнай паэзіі, якая вызначалася асаблівым асацыятыўна-інтуітыўным характарам, *эстэтычным індывідуалізмам*. Даследчык сцвярджае, што, з’яўляючыся альтэрнатывай творчасці паэтаў пракамуністычнай арыентацыі, духоўна-ірацыянальная плынь была звернута да *асэнсавання духоўна-філасофскіх, сацыяльна-маральных і духоўна-псіхалагічных аспектаў узаемадзеяння чалавека і рэчаіснасці, асобы і сусвету, да пазнання глыбінных асноў жыцця, яго складанай і супярэчлівай унутранай сутнасці* (233). Па меркаванні М. Мікуліча, гэта былі своеасаблівыя сакральна-містычныя тэксты, якія вызначаліся *энергетычным зарадам рэлігійнасці, раскрыццём духоўнага зместу падсвядомага* (233).

Навуковай глыбінёй і аналітычнасцю вызначаецца раздзел Евы Лявонавай “Алесь Разанаў і нямецкая літаратура”. Даследчыца заглыбляецца ў нямецкую паэзію XX стагоддзя, выяўляючы яе шматжанравасць, зварот да творчага эксперыменту, новых форм засваення рэчаіснасці, рэфармавання літаратурнай мовы і мастацкай вобразнасці. Яна звяртаецца да характэрных адзнак еўрапейскага экспрэсіянізму, які менавіта ў Германіі быў найперш рэалізаваны і тэарэтычна абгрунтаваны. Глыбокаму аналізу падвергнута творчасць тых аўтараў, тэксты якіх перакладаліся А. Разанавым на беларускую мову, – Э. Эрб, С. Кірш, Н. Гумэльт. Аўтар раздзела шукае і знаходзіць не толькі тое агульнае, што паядноўвае гэтых паэтаў, але і тое, што іх адрознівае, індывідуальна адметнае. Разам з тым у гэты працэс – на роўных – уключаюцца і тэксты самога А. Разанава, а далей – і тэксты іншых беларускіх

паэтаў. Выяўляюцца шматлікія “кропкі” судакранання і перасячэння на розных узроўнях: ад змястоўнага да формаўтваральнага, да адкрыццяў у галіне мовы, моўных эксперыментаў, паэтыкі, стылю і г.д.

Не менш змястоўным падаецца нам і падраздзел, дзе разглядаюцца кнігі-білінгвы “Гановерскія пункціры” і “Трэцяе вока”, якія ўпершыню былі выдадзены ў Германіі (2002) і Швейцарыі (2007). Гэта дало магчымасць нямецкамоўнаму чытачу пазнаёміцца з тэкстамі А. Разанава не толькі ў перакладзе, але і ў арыгінале. Пункціры, як наватворы, былі ўведзены А. Разанавым разам з іншымі жанравымі навацыямі – версетамі, вершаказамі, квантэмамі, зномамі. Гэта асноўныя формы яго творчасці.

Яшчэ адзін аспект творчасці А. Разанава – яго нямецкі мастацкі дыскурс. Як вядома, выйшлі ў свет дзве кніжкі, створаныя паэтам на нямецкай мове: “Wortdichte” (2003) і “Der Zweig zeigt dem Baum wohin er wachsen soll” (2006). Вершасловы – працяг жанравага вынаходніцтва беларускага аўтара. Е. Лявонава засяроджвае сваю ўвагу на шматлікіх аспектах разанаўскіх пошукаў, аспектах стварэння ім новых форм, рытмічных мадэляў, новай метафорыкі і г.д. Вершасловы – гэта вершы-мантажы, гэта *адмысловае маніпуляванне гучам, фразай, словам* з выкарыстаннем малюнка “іхняй” графікі і г.д. Даследчыца пераканана, што вершасловы беларускага паэта, пры ўсёй іх адметнасці, *палягаюць у рэчышчы еўрапейскай і сусветнай паэтычнай традыцыі, з’яўляюцца яе арганічным працягам і адсылаюць да самых розных, перадусім авангардысцкіх, літаратурна-мастацкіх напрамкаў і школ XX ст.* (481). Асоба беларускага паэта Алеся Разанава, прадстаўленая Е. Лявонавай, набывае еўрапейскія маштабы. Яго эксперыментальныя тэксты ўзбагачаюць і разнастаяць не толькі айчыннае пісьменства, але і еўрапейскую літаратуру, найперш нямецкамоўную.

Глыбокім параўнальна-тыпалагічным аналізам вызначаюцца і іншыя раздзелы калектывнага даследавання – “Беларуская тэма ў польскай літаратуры” (Н. Бахановіч), “Творчасць Кузьмы Чорнага перыяду Вялікай Айчыннай вайны і італьянская ваенная проза” (У. Чарота), “Айчына і абавязак у гістарычнай прозе Уладзіміра Караткевіча і Яраслава Івашкевіча” (С. Мінскевіч), “Пошукі бессмяротнасці ў сучаснай беларускай і рускай паэзіі” (Т. Барысюк), “Паэзія Вялікабрытаніі ў Беларусі: перакладчыцкі аспект” (І. Бязлепкіна).

Падрыхтаваная і выдадзеная намаганнямі супрацоўнікаў аддзела ўзаема сувязей літаратурна-мовага Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі, калектывная манаграфія “Літаратурная карта Еўропы...” – гэта працяг лепшых традыцый айчыннай кампаратывістыкі і ў той жа час якасна новая ступень яе паглыблення і развіцця на этапе навішай гісторыі. Гэта адкрыццё новых гарызонтаў, новых напрамкаў і магчымасцей для далейшых маштабных навуковых даследаванняў. Манаграфія доказна свярдае тую думку, што няма асобнай беларускай літаратуры, як няма асобнай літаратуры нямецкай, іспанскай, польскай, украінскай, рускай... Ёсць адзіны шматмоўны, шматствяковы, шматаспектны, шматнацыянальны літаратурны працэс, у якім значныя мастацкія тэксты ўсё часцей набываюць якасці інтэртэкстуальнасці. Беларуская літаратура, пры ўсёй сваёй адметнасці і самабытнасці генетычна-гістарычнага развіцця, з’яўляецца важным складнікам

і чыннікам гэтага адзінага сусветнага літаратурна-мастацкага працэсу. Якраз дадзеная акалічнасць у многім абумоўлівае яе рух па шляху да новых духоўна-эстэтычных здабыткаў і каштоўнасцей.

Валянціна Локун
Мінск

Новыя шляхі фалькларыстыкі – у навуковым дыялогу

Р. М. Кавалёва, Т. В. Лук'янава, *Жанравы код фальклорнай карціны свету: Няказкавая проза. Дзіцячы фальклор. Загадкі. Казкі*, Мінск 2012, сс. 122.

Кніга адметная ўжо тым, што напісана ў сааўтарстве настаўніка і вучня, і гэта ўжо не першая спроба сумеснай работы. Р. М. Кавалёва і Т. В. Лук'янава разам выдавалі даследаванні карагодных і баладных песень (у 2009 і 2010 гг.), кнігу “Фальклорная няказкавая проза” (2012). Такі вопыт, на жаль, даволі рэдкі ў нашай навуцы: калі малады вучоны вырашае адну праблему менавіта ў сааўтарстве з прызнаным спецыялістам, а не пад яго патранатам і не на ўмовах чалядніка, у межах аднаго выдання выяўляе патэнцыял ідэй, якімі настаўнік шчодро дзеліцца са сваім маладзейшым калегай, паказвае рух навукі. У гэтым бачыцца значная каштоўнасць кнігі: перад намі менавіта падыход, адкрыты новым ідэям і самым розным распрацоўкам на бязмежна багатым фальклорным матэрыяле.

Сваю працу даследчыкі сціпла называюць *першымі крокамі*, што ўводзяць даследчыка ў новы свет, здавалася б, такога вядомага традыцыйнага фальклору (119). Аўтары зыходзяць з таго, што *карціна свету – чысты феномен* (5), і фенаменалогія фальклору палягае ў трыядзе *фальклорная свядомасць – фальклорнае мысленне – фальклорны жанр* (7). Жанравую карціну свету адпаведна складаюць *жанравая свядомасць – жанравае мысленне – жанрава маркіраваныя творы* (7). Кожны раздзел кнігі будуюцца ў адпаведнасці з зададзеным шляхам выяўлення пэўнай карціны свету шэрагу фальклорных жанраў. Т. В. Лук'янава ў першай частцы дала асэнсаванне паняцця карціны свету, асобна вылучыўшы рысы фальклорнай карціны свету, яе ролю ў агульнанацыянальнай, падкрэсліўшы першаснасць жанравага прынцыпу ў яе вызначэнні.

Другая частка разглядае карціны свету няказкавых жанраў беларускага праявінага фальклору: прымхліцах, легендах, вусных апавяданнях, небыліцах. Напісаная (як і першая) Т. В. Лук'янавай, гэтая частка застаецца пераважна вучнёўскай: аўтар добрасумленна і строга выбудоўвае тэкст, прыводзіць азначэнні паняццяў, спасылалася на папярэднікаў, дае класіфікацыю няказкавай прозы, але ўсе гэтыя важныя і каштоўныя напрацоўкі, па-першае, у большасці застаюцца дэкларатывнымі, не слугуючы канкрэтнаму разбору і аналізу, а па-другое, не маюць той “іскры” навуковага пошуку і адкрыцця, якую мы